

19.YÜZYILDA KASTAMONU VİLAYETİNDE FRENGİ HASTALIĞIYLA MÜCADELE¹

Doç. Dr. Şennur ŞENEL
Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

ÖZ

Osmanlı Devleti için 19. Yüzyılın, askeri ve siyasi alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da hayli zor bir süreç olduğunu söylememiz kaçınılmazdır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri nezdinde yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren “kendilerince mirası paylaşılmak istenen Avrupa’nın “hasta adamı” olarak” dile getiriliyordu. Fakat ne yazık ki siyaseten olduğu gibi toplum sağlığı bakımından da Osmanlı devleti ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Devlet yüzyıllardır baş etmeye çalıştığı veba ve çiçek gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklardan nispeten kurtulmuşken karşısına 19. yüzyılda büyük salgınlar halinde kolera, verem, frengi ve sıtma gibi hastalıklar çıktı. Bunların nüfusun azalmasında, durağanlaşmasında olumsuz etkileri ortadayken genel nüfusun içinde devletin en önemli dayanağı olan askerlik çağındaki fertler üzerindeki olumsuz etkileri belki de en rahatsız edici olanıydı. Ancak o tarihe kadar Osmanlı’da sağlık hizmetlerinin vakıflar tarafından yürütülüyor olması ve salgınların Allah’ın gazabı kabul edilmesi hastalıklara karşı mücadeleyi engelliyordu. İşte bu durum devleti, hastalıklara karşı genel bakışı değiştirecek ve sağlık sistemini devlet kontrolüne geçirecek reformlar yapmaya yöneltti. İşte bu çerçevede olmak üzere makalede 19. Yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu Vilayetinin tamamında salgın halini alan frengi hastalığına karşı yürütülen mücadele konu edilmektedir. Bu hususta bilhassa tesis edilen hastaneler, seyyar sıhhiye heyetleri, teşkilat ve yürürlüğe konan nizamname ve talimatnameler dikkatimizi çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kastamonu, Frengi, salgın hastalık.

¹ Makalenin geliş tarihi: 13.03.2015
Makalenin kabul tarihi: 19.03.2015

THE FIGHT AGAINST SYPHILIS IN KASTAMONU IN THE 19TH CENTURY

ABSTRACT

It is unavoidable to say that for the Ottoman Empire, the 19th century was a period of distress regarding not only military and political aspects, but also in terms of health. As it is known, from the perspective of the European nations, the Ottoman Empire was depicted as “the sick man” of Europe whose inheritance had been desired to be shared among such nations since the first quarter of the century. Unfortunately, the Ottoman Empire faced serious problems related with the health of the society besides political struggles. When the State got rid of contagious diseases such as chicken pox which it had tried to overcome for centuries, it came across with diseases such as cholera, tuberculosis, syphilis and malaria which appeared in the form of great epidemics in the 19th century. Although the negative effects of these diseases, such as the decrease of the population, were obvious, their negative effects were perhaps the most disturbing on people who were at the age of conscription. They were considered to be of great importance among the general population in terms of supporting the state. However, until that time in the Ottoman Empire, health services had been carried out by foundations and since epidemics were considered the wrath of God, the fight against diseases were prevented because this was regarded as a revolt against God. Therefore, this situation caused the Empire to carry out reforms in order to change the general attitude towards diseases and to pass the health system to the control of the State. In this framework, this article investigates the fight against syphilis which was an epidemic that spread in the whole Kastamonu Province in the second half of the 19th century. In this respect, it strikes our attention that particularly at this time hospitals were built, travelling health delegates were given duty, and constitutions as well as regulations were implemented.

Keywords: *Kastamonu, syphilis, epidemic disease.*

Giriş

Frengi, Avrupa ile ilişkilerimizin arttığı 19. Yüzyıl'ın ilk yarısından itibaren önce İstanbul'da ve sonra bütünüyle Osmanlı coğrafyasında salgın halini almaya başlamıştır². Bu yayılma genellikle limanlardan iç kesimlere doğru olmuştur³. İstanbul'da her türlü kontrolden uzak, Galata'ya yerleşen yabancı kadınlar yayılmada rol oynamış; Paşa konaklarında çalışan aşçılar, ayvazlar ve müstahdemler ile Hassa askerleri bu sokaktan aldıkları hastalığı ailelerine taşıyarak felakete öncülük etmişlerdir⁴.

² Rükneddin Ögütman, Türkiye'de Zührevi Hastalıklarla Savaş, *Türkiye'de Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Toplantısı (26 Mayıs 1981)*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982, s.36.

³ Hulusi Behçet, *Frengi Dersleri*, İstanbul, 1936, s. 8.

⁴ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.45.

Avrupa'yla olan ilişkilerin yanı sıra Osmanlı-Rus savaşları (1806-1812, 1828-1829, 1853-1856 ve 1877-78 savaşları) neticesinde işgal edilen bölge halkları, muhacirler ve terhis olan askerler hastalığın tüm Osmanlı coğrafyasına sirayetinde önyak olmuşlardır⁵. Nitekim hastalığın salgın halini aldığı vilayetler arasında Kastamonu'nun yanı sıra Konya, Maraş, Aydın, Sivas, Hüdavendigâr, Erzurum, Edirne, İzmir, Kudüs, Gazze, Yanya, Selanik ve Bağdat bulunmaktadır⁶. Öyle ki o dönemde bu hastalık hem Avrupa ülkelerinde hem de Osmanlı Devleti'nde nüfusun azalmasında ve soyun bozulmasında birincil etken olarak kabul edilmiştir⁷. Genellikle cinsel yolla bulaşan hastalık doğuştan mevcut olabileceği gibi sonradan da bulaşabilmektedir. Her ne kadar sosyal ve zührevi hastalık⁸ olarak kabul edilse de hastalığın tüm dünyaya süratle yayılmasına ortak kullanılan eşyalar sebep olmuştur. Hastalığın bu yolla yayılan türü Osmanlı Devleti'nde de görülen ve latince adıyla “non-venereal (endemic trepanomatoses)” olan “masumlar frengisi” olarak adlandırılan formudur⁹. Frengi hastalığı vücutta üç devrede görülmektedir: İlk devrede hastalığa sebep olan “treponema pallidum”un vücuda girişinden 10 ila 90 gün sonra giriş yerinde “şankr” adı verilen yaralar çıkar ve bunlar 3-8 haftada kendiliğinden iyileşir. İki ay ile üç yıllık bir süre zarfından sonra hastalık ikinci devreye geçer. Bu devrede hastalık kan yoluyla vücuda yayılır. Üçüncü devrede bulaşıcı özelliğini kaybederek kalp damar hastalıkları, santral sinir sistemi sorunları ve felç gibi hastalıklara dönüşür¹⁰.

Latince “syphilis(sifilis)”¹¹ adıyla bilinen hastalık hiçbir ulusun kendi üzerine konduramamasından dolayı bulaşma kaynağının adıyla anılır. Örneğin; İngilizler “Fransız hastalığı”, Fransızlar “İtalyan veya Napoli hastalığı”,

⁵ Nuran Yıldırım, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt:5*. İletişim Yayınları, 1985, s. 1329.

⁶ Abdülkadir Gül, “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar(Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”, Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 41, 2009, s. 258-259.

⁷ Hulusi Behçet, Frengi Dersleri, s. 5.

⁸ İnci Hot, “Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele”, Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi,12, 2004, s. 36.

⁹ M. İnanç Özekmekçi, Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı 10. (83-101), s. 87-88.

¹⁰ Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul:2010, s.107.

¹¹ Bu isim Jerome Fracastor'un 1530'da kaleme aldığı Syphilis Sive Morbus Gallicus adlı manzum eserinde bahsettiği sığırlarının aşırı sıcaktan ölmesi üzerine güneşe lanet eden ve bunun üzerine tanrılar tarafından bu hastalıkla cezalandırılan çoban Syphilus'tan gelmektedir.

Japonlar “Portekiz veya Çinli hastalığı” olarak adlandırırken Osmanlı Devleti’nde de Avrupa menşeli olduğu kastedilerek “frenği” kelimesi kullanılmış¹² “illet-i efrençi”, “maraz-ı efrençi”, “daü'l-efrenç” ve “frenk uyuzu”¹³ isimleriyle tanımlanmıştır¹⁴. Hastalığın Osmanlı topraklarına, kesin olmamakla beraber 15. Yüzyıl sonlarında İspanya’dan gelen Yahudiler aracılığıyla önce Fas’a oradan da deniz yoluyla diğer bölgelere ve Anadolu’ya geldiği tahmin edilmektedir¹⁵.

Hastalıkla Mücadele

Osmanlı Devletinde frenğiye karşı ilk mücadele başkent İstanbul’da başlamıştır. Fuhşa ve zührevi hastalıkların tamamına yönelik olarak başlatılan mücadelede fahişeler hastalığın asıl kaynağı olarak görülmüştür. Frenği ve fuhşu kontrol altına almak amacıyla çalışmalar 1854’te başlamış ve 1856-58’de ilk genelevler açılmıştır. Ancak kapitülasyonlar sebebiyle genelevlerde çalışan yabancı uyruklu kadınlar özgürlükleri kısıtlanacağı endişesiyle kontrol edilememiştir.¹⁶ 1869’da Altıncı Belediye Dairesi (Beyoğlu) fuhuş mücadelesi için bir sağlık komisyonu kurarak başına Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin adli tıp hocası Dr. Serviçen’i geçirmiştir. Dr. Serviçen’in hazırladığı rapor Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane’de tartışılmıştır.

Frenği ve fuhşa karşı asıl somut adımlar ise frenğinin yeniden arttığı 93 Harbi (1876-1877 Osmanlı-Rus savaşı) sonrasındadır. Bu açıdan 1879 yılı ülkemizde frenği mücadelesinin başlangıç tarihi olarak kabul edilebilir. Dr. Agop Handanyan ve Dr. Michael tarafından hazırlanan rapor neticesinde kadınların özgürlüklerinin kısıtlanması pahasına da olsa halk sağlığını korumak adına Galata ve Beyoğlu’ndaki genelevlerin tıbbi denetim altına alınmasına karar verilmiştir¹⁷. 6 Şubat 1879’da “Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi” çıkarılarak genelevlerdeki kadınların muayene edilmek ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için hekim, memur ve belediye çavuşları görevlendirilmiştir. Aynı yıl Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi açılarak

¹² Tuba Demirci, *Body Disease and late Ottoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839-1908)*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2008.140.

¹³ Nuran Yıldırım, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu...*, s. 1330.

¹⁴ Osmanlı’da frenği hastalığı ve tedavisinden ilk defa, tercüme ettiği Ala’im-i Cerrahin (1505) adlı yazma eserde Cerrah İbrahim bin Abdullah bahsetmekte; bu eser sayesinde Osmanlı hekimleri 16. Yüzyıl başlarında hastalıktan haberdar olmuşlardır denilebilmektedir. Bkz. Nuran Yıldırım, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları*. s.1330.

¹⁵Rükneddin Ögütman, a.g.e., s.36.

¹⁶ Nuran Yıldırım, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu...*, s. 1329.

¹⁷ Rükneddin Ögütman, a.g.e., s. 37.

hasta kadınların tecrit edilerek tedavi edilmesine başlanmıştır¹⁸. İzmir’de de frengi ile mücadele fuhuş mücadelesi olarak yürütülmüş; İstanbul’daki uygulamalar örnek alınmıştır. 26 Ekim 1889 tarihli İzmir sıhhiye komisyonunca hazırlanan raporda frenginin kaynağı olan genelevlerin şehir dışındaki Sakızlı Mahallesi’ne taşınarak sürekli denetlenmesi ve fahişelerin sıkı bir sıhhi kontrole tabi tutulması gerekli görülmüştür.¹⁹ Frenginin 93 Harbinden sonra yayıldığı Erzurum’da ise bir sıhhiye komisyonu teşkil edilmiş²⁰ ve vilayet içerisinde üç yerde (Erzurum, Erzincan ve Bayburt) kadın ve erkek olarak dairelere ayrılmak üzere frengi hastaneleri tesisine; İstanbul’dan doktor ve eczacılar dışında seyyar ekipler ve tıbbi malzeme gönderilmesine; hastane ve doktorların ordu başhekimisi başkanlığında bir komisyon tarafından teftiş edilip her ay hazırlanan raporların Tıbbiye-i Mülkiye’ye gönderilmesine karar verilmiştir²¹.

Kastamonu’da Frengi Hastalığı ile Mücadele

Frengiye karşı en etkili ve en geniş çaplı mücadele, Kastamonu Vilayetinde²² verilmiştir. Çünkü diğer vilayetlerin aksine Kastamonu Vilayeti genelinde hastalık endemik bir hal almış ve vilayet nüfusunun tamamına yakınına sirayet etmiştir. Halk arasında emraz, perhiz, çiçek ve kötü hastalık diye bilinen²³ frenginin vilayete gelişinin ve yayılmasının birçok sebebi vardır: Mesela çoğunluğu Kastamonu Vilayetinden askere alınan Hassa efradı İstanbul’da genelevlerin yoğun olduğu Galata semtine yakın olmaları sebebiyle hastalığı fuhuş yoluyla kaparak memleketlerine götürmüşlerdir. Ayrıca bölgeden İstanbul’a ve Rusya’ya olan işçi göçü de diğer bir sebeptir. İşsizlikten dolayı vilayetten İstanbul’a giden aşçı, fırıncı helvacı ve kayıkçılar ailelerini yanlarında götüremediklerinden bekar ve sefil bir hayat sürmüşlerdir. Aynı

¹⁸ İnci Hot, “Sıhhiye Mecmuası’na göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)”, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul:2001, 76.

¹⁹ Abdullah Martal, “İllet-i efrenciye (İzmir’de frengiyle mücadele)”, Tepekule Tarih Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, (İlkbahar 2000) 1, s.89-90.

²⁰ Abdülkadir Gül, XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık), s. 260.

²¹ BOA. MV. 00011, 29 Zilkade 1303 (29 Ağustos 1886)

²² Kastamonu Vilayeti 19. Yüzyılın sonlarında idari olarak Kastamonu, Bolu, Sinop ve Çankırı sancaklarından ve sırasıyla Kastamonu sancağına bağlı İnebolu, Safranbolu, Tosya, Araç, Taşköprü, Daday, Cide; Bolu’ya bağlı Ereğli, Bartın, Göynük, Gerede, Düzce, Mudurnu, Hamidiye, Sinop’a bağlı Boyabat, Ayancık ve Çankırı’ya bağlı Çerkeş kazalarından oluşuyordu. 1881-1893 nüfus sayımına göre vilayetin toplam nüfusu 948.981 kişidir. Kemal Karpat’a göre vilayet nüfusu, bu çalışmada ele alacağımız 1896-1915 yılları zarfında ise bu sayı 1896’da 969.263 olup 1914’te artarak 1.175.875 olmuştur.

²³ Milaşlı İsmail Hakkı, Frengi İleti Hakkında Herkese lazım Olan Malumat, İstanbul, Asır Matbaası, 1317, s. 9.

şekilde Rusya ve Romanya'ya fıncılık için gidenler de dönüşlerinde hastalığı getirmişlerdir. Bunlar dışında kasaba ve köylerde halkın ortak kullandığı eşyalar, temizlik ve kanalizasyonların yetersiz olması hem frenginin hem de her çeşit bulaşıcı hastalığın yayılmasını kolaylaştırmıştır.²⁴ Hastalık gayri meşru ilişkilere, sağlıksız evlilikler ve bilgisizlik yoluyla yayılmasını sürdürmüştür.

Vilayetin liman şehirleri olan Safranbolu, İnebolu ve Sinop bu dönemde hastalığın en çok yayıldığı yerlerdi. Bu kentlerin payitahta olan yakınlığı ve deniz ulaşımının kolaylığı sebebiyle devlet hassasiyet göstermiş²⁵ ve dönemin Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa'nın²⁶ teşebbüsüyle Kastamonu'da frengiye karşı ilk tedbirler alınmaya başlanmıştır.²⁷ Bilhassa Kırım Harbi'nden sonra salgın halini alan frenginin bölgedeki durumu ve alınması gereken tedbirler memleket tabipleri vasıtasıyla İstanbul'a bildirilmiştir. Devlet, gereken hastaneleri kurmak için hazırlıklara başlamış, mevcut hastanelerin bazı koşulları veya yatakları frengili hastalara ayrıldı; ayrıca bölgeye sağlık personeli ve ilaç sevk edilmiştir.

Araştırmamız çerçevesinde konu ile ilgili temin ettiğimiz arşiv dokümanı dikkate alındığında Kastamonu vilayetindeki frengi ile mücadelenin 1860'lı yıllarda başladığını söylemek mümkündür. Mesela 7 Şaban 1281 [5 Ocak 1865] tarihli ve Bolu Sancağı Kaymakamı Tevfik Bey tarafından gönderilen tahriratta, Kastamonu eyaletince hastalığın tedavisi için çalışılsa da memleket tabibinin yetersiz kalması ve hastaların tedavilerine dikkat etmemelerinden dolayı mücadelenin sonuçsuz kaldığı ve tesisi düşünülen hastaneye sancak halkının tamamının gidemeyeceği göz önüne alınarak livaya tabip, eczacı ve ilaç gönderilmesi istenmektedir. Ayrıca livadan askere gidecek ve terhis olacakların mensup oldukları ordu hastanelerinde muayene edilerek frengili olanlarının tedavilerinin bu hastanelerde yapılması gereği belirtilmiştir.²⁸ Keza 1879 tarihli bir iradede Kastamonu memleket hekimi Kemal Efendi'nin layihasında frengi hastalığın yok edilmesi için uzman doktorlar ve ilaçlar gönderilmesini, Kastamonu'daki eczanenin hakiki bir eczane haline getirilmesini ve evlerinde tedavileri mümkün olmayan hastalar

²⁴ Ahmet Şerif Bey, Anadolu'da Tanin I. Cilt.(hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 419.

²⁵ Nuran Yıldırım, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu..., s. 1329.

²⁶ Abdurrahman Nureddin Paşa (1833-1912): II. Abdülhamit'in saltanatında 2 Mayıs 1882 - 12 Temmuz 1882 tarihleri arasında iki ay on bir gün sadaret makamında bulunmuş; istifasının ardından Kastamonu valisi olarak atanmıştır. 1882-1891 yıllarını kapsayan dokuz yıllık valiliği süresinde vilayette önemli işlere imza atmıştır.

²⁷ Mehmed Çetin Börekçi, "Osmanlı Basımından Yakın Devir Tıp Tarihimizi İlgilendiren Bir Yazı" Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 4, 1998, s. 255. [Ahmet Şerif Bey'den alınan bu bilginin aksine belgeler tedbirlerin 1860'lardan itibaren alındığını göstermektedir.]

²⁸ BOA. İ. MVL. 525, 7 Şaban 1281 [5 Ocak 1865]

için gureba hastanesi kurulmasını talep ettiği belirtilerek, Şura-yı Devlet tarafından bölgede bulunan memleket hekimi ve eczacının yirmi bini aşan nüfusa yetersiz kaldığından doktor, eczacı ve ilaç sevkine ve elli yataklı gureba hastanesinin kurulmasına karar verildiği belirtilmektedir.²⁹

1886 tarihli bir başka belgede ise frengi illetine karşı Kastamonu Vilayeti tarafından istenilen dört tabip ve iki eczacının tayin olunarak maaşlarının mahalli mal sandığından ödeneceği ve ilaveten tabip ve eczacı sayısını eşitlemek için iki eczacının daha vilayete gönderileceği beyan edilmektedir.³⁰

Fakat hastalıkla mücadelede ve alınan önlemlere rağmen hızla yayılmaya devam etmesi ve frengili askerlerin çoğalması askeri makamların dikkatini çekmiştir. Aynı köyden gelen otuz beş askerinin frengili olduğunun askeri makamlar tarafından Babıâli'ye bildirilmesi üzerine 1885 yılında Meclisi Mahsus tarafından bir irade çıkarılarak Anadolu'daki bazı vilayetlerde görülen frengiye karşı alınacak önlemler Kastamonu vilayeti örneği üzerinden açıklanmıştır. Bu kararda hastalığın yok edilmesi aşamasında askeri makamlara da görev ve sorumluluk verilmektedir: Beş maddeden oluşan iradede şunlar yer almaktadır:

1. Askere alınacak fertlerin muayene edilip frengili olanlarının tedavi için askeriye dairesine gönderilmesi;

2. Kastamonu vilayetinin 4 livası ve 18 kazasının bütçesine dokunulmayarak doktor ve eczacı maaşlarının askeriyeden ve ilaç ve muayene ihtiyaçlarının dâhiliye bütçesinden karşılanacağı bir hastane tesis edilmesi;

3. Kazalarda frengi hastalarının hastaneye giderek tedavi olmalarının mecburi kılınması;

4. Hastaların tedavileri bitmeden memleketlerine gönderilmemesi;

5. Amele ve esnafın memleketlerine döndüklerinde muayene edilerek hasta olanların zorunlu olarak hastaneye gönderilmesi karara bağlanmıştır. Doktorlar her on beş günde bir raporlar hazırlayıp bunları askeri sıhhiye dairesine gönderecekleri gibi her üç ayda bir müfettişler tarafından teftiş edilecekler ve müfettişlerde hazırladıkları raporları sıhhiye dairesine göndereceklerdir.³¹ Bu irade ile devlet frengi mücadelesini askeriye'nin yardımıyla ve belirli zorlamalarla düzenli bir hale getirmeye çalışmıştır.

Bütün bunlarla birlikte Osmanlı Devleti'nde frengi mücadelesinin sistemli, toplumun her kesimini içine alan³² bir hale gelmesi Düring Paşa'nın

²⁹ BOA. İ. ŞD. 44, 17 Rebiyülevvel 1296 [11 Mart 1879]

³⁰ BOA. İ. ŞD. 79, 17 Rebiyülahir 1303 [23 Ocak 1886]

³¹ BOA. İ. DH. 1328, 1 Cemaziyülevvel 1313 [20 Ekim 1895]

³² Dr. von Düring öncesi dönemde mücadele belgelerden de görülebileceği gibi askerler ve fahişelerin tedavisi üzerine yoğunlaşmıştır..

gelişiyile başlamıştır³³. Dr. von Düring sancakların yanı sıra kazalarda dahi frengi hastanelerinin kurulmasını ve mevcut hastanelerin ıslahını sağlamış, seyyar sıhhiye heyetleri vasıtasıyla vilayetin en ücra köşelerinde bile halkın muayene ve tedavisini temin etmiştir.

Dr. von Düring, emrine verilen öğrencileri Mehmet Reşit, Hulki, Fahri ve Cevat Naki beyler ve başka doktor ve eczacılardan oluşan ekibiyle, Anadolu'yu at üzerinde kasaba kasaba 14 kez taramış ve gittiği yerlerde doktorlara kurslar vermiş ve halk arasında araştırmalar yapmıştır³⁴. Bu taramaları kendisi şu şekilde anlatmaktadır: “*Goltz Paşa ile müzakereden sonra, 1896 [1312] yazında, kura(köyler) efradının bilhassa geldiği Karadeniz’de Kastamonu’ya, Sinop’a, İzmit sancağına, Hüdavendigar Vilayetine ve daha Samsun ve Ankara Vilayetlerine gönderildim. Buralarda ilk defa altı ay kaldım. Daha sonra, 1899[1315] da bir altı ay daha kaldım. Bunu müteakip 1900-1902 [1316-18]e kadar tamam üç sene süren bir seyahat daha yaptım. Bu dört sene zarfında ceman yekûn 250.000 kişi muayene ettim, defterime takriben 80.000 frengi vakası kaydettim.*”³⁵

Yaptığı bu taramalar sonucunda Dr. von Düring’in çıkardığı sonuç, vilayet ahalisinin yüzde 70-80’inin frengili olduğu³⁶ ve frenginin bölge nüfusunu ve bölgedeki Türk soyunu neredeyse tamamen ortadan kaldırma derecesine geldiğini göstermektedir. Dr. von Düring konferans bildirisinde bu durumu şöyle açıklar: “*Suriye, Fırat, Dicle havzası hariç Küçük Asya’da Osmanlı nüfusu 1844’den 1890 yılına kadar 12 milyondan 7 milyona*

³³ Türkiye’de frengi ve cüzzamla savaşın öncüsü olarak kabul edilen Alman hekim 1889-1902 yılları arasında Osmanlı Devleti’nde görev yapmıştır. 1883 yılında Osmanlı ordusunun ıslahı için gelen Alman General Baron von der Goltz pek çok köyün frengili olduğunu tespit ederek frengiyle mücadele edilmesi gerektiğini padişaha bildirmiştir. Bunun üzerine başvuru alan Alman dermatolog Dr. Unna, Ernst von Düring(1858-1944)’i önermiş ve Dr. von Düring 22 Nisan 1889’da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Cildiye ve Efrenciye muallimi Kehhal İlyas Paşa’nın yerine atanmıştır. 1898’de yapılan son sözleşmesinde kendisine bu görevinin yanı sıra Haydarpaşa Askeri Hastanesi müdür muavinliği ile dermatoloji ve sifilografi bölümünün müdürlüğü, Kastamonu vilayetindeki hastane ve doktorları her üç ayda bir teftiş etmesi şartıyla Ankara ve Kastamonu vilayetleri sağlık genel müfettişliği görevleri verilmiştir. Ayrıca ülkemizde frengi dışında trahom, sıtma ve çocuk ölümlerine karşı mücadelede gösterdiği üstün hizmetlerinden dolayı Sultan II. Abdülhamit tarafından kendisine mirmiranlık (sivil paşalık) rütbesi bahşedilmiştir. Dr. von Düring’in görevi 1902’de Kiel’de kurulan dermatoloji kürsüsüne profesör olarak çağırılması üzerine son bulmuştur.

³⁴ Şehsuvaroğlu, aynı eser, s.3.

³⁵ Doktor V. Düring Paşa, “Anadolu’daki Endemik Frengi Hakkında Tetkikat”, Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası, cilt 3, sayı 8, Kânunusani 1340, s.46-47.

³⁶ Ramazan Çalık ve Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 16, 2006, s. 212.

düşmüştür. Bunun sebebi bütün Türkler için geçerli olan ağır askeri hizmet ve diğer taraftan Syphilis (frengi) hastalığıdır. Ayrıca İstanbul'dan Düzce'ye kadar olan seyahatimde, bölgede hızlı bir nüfus düşüşünün olduğu dikkatimi çekmiştir. Zira bölgede bulunan çok sayıdaki Türk mezarlıkları bunu teyit etmektedir. Bugün buralarda Tatar ve Çerkezler bulunmaktadır. Artık buralarda Türk kalmamıştır. Türk halkı tamamen ölmüş.³⁷ Ovanın (Düzce Ovası) asıl nüfusu hemen tamamıyla bitmiştir. Düzce kaymakamıyla bir köye gitmiştik. Otuz sene evvelki vergi defterine göre burada 100 hane -takriben 500 nüfus- varmış. Şimdi ancak 3 evde 7 nüfus kalmıştır. İhtiyar bir köylüye sebebini sorunca "Allah bizi frengi hastalığıyla çarptı" dedi."³⁸

Dr. von Düring'in açıklamaları her ne kadar abartılı olsa da hastalığın verdiği ve verebileceği hasarı görebilmek açısından önemlidir. Ayrıca Dr. von Düring hastalığın Anadolu'ya özgü endemik bir hal aldığını ortaya çıkarmıştır. Bu endemik frenginin belli başlı özellikleri şunlardır:

1. "Masumlar frengisi" denilen cinsel yolla değil, tesadüf eseri alelade münasebetlerle sirayetler daha fazladır. Nitekim Düring Paşa masum frengiyi şu örnekle açıklamaktadır: "Bir köyde, bir mıntıkadaki bütün mektep çocuklarını muayene edince bütün mıntikanın 140 çocuğundan 100 den fazlasında taze bir frenginin en göze çarpan bulgularını görmek, bir de bunların tenasül uzuvlarının herhangi birbirinde giriş yeri bulamamak, bunun tenasül uzvu dışarısından geldiğine karar vermek icap eder. Meğer bu nasıl olmuş biliyor musunuz? İlk mektepteki çocukların hepsi bir teneke ibrikten su içerlermiş. İbriğin iki parçanın birleştiği yer birbirinden açılmış. Başta ağzında frengi yarası olan bir çocuk bundan su içerken salyası tenekenin o kısmına bulaşmış. Ondandır sonra su içenler dudaklarını keskin tenekeye yırttırmışlar, taze yere frengili salya bulaşmak suretiyle bütün çocuklar enfekte olmuşlardır. Buna fen dilinde 'innocente' masum frengi derler"³⁹.

2. Frenginin üçüncü devresinde olan hastalar birinci ve ikinci devresinden daha sık görülür.

3. Cilt, mukoza, kemik, damar hastalıkları pek sık ve vahim şekillerde görülürken sinir hastalıkları, beyin, omurilik, göz siniri, zayıflık ve vücudun tamamının felç olması gibi hastalıklar çok nadirdir.

4. Kapalı mıntıklarda frenginin nüfusun miktarına ve ırkın bozulmasına tesirleri tespit edilebilir.⁴⁰

Dr. von Düring halkın hastalığa karşı kayıtsız olduğunu ve hastalığa alıştığını hatta frengi şankırlarını önemsiz bir çıban olarak görüp hekime dahi

³⁷ Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, aynı eser, s. 212.

³⁸ Doktor V. Düring Paşa, Anadolu'daki Endemik Frengi Hakkında Tetkikat, s. 56.

³⁹ Jerome Fracastor, La Syphilis(1530) Golvalıların Hastalığı Üzerine 3 Kitap, (çev. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969, s. 25-26.

⁴⁰ Dr V. Düring Paşa, Anadolu'daki Endemik Frengi ..., s. 46-47.

gitmediklerinden hayretle bahseder.⁴¹ Hastalığın halk arasında sıkı bir açlık perhizi ve bazen pek vahim zehirlenmelere sebep olan tütsülerle tedavi edildiğini görmüş ve bu tür tedaviye karşı çıkararak hastalığı iyot potasyum ile tedavi etmiştir. Böylece hastalığın üçüncü devresinin tedavisinde büyük başarı sağlanmıştır.⁴² Disiplinli takip ve uyarıcı konuşmalar başarıyı arttırmış, hastalık tespit edilen kişiler ailecek karantinaya alınmıştır. Gerektiğinde tüm köy halkı jandarma nezaretinde kontrole getirilmiştir.⁴³

Dr. von Düring 1896 yılında yaptığı ilk tarama sonrasında hazırladığı rapor ve talimat ile frengi ile mücadele teşkilatının kurulmasına ön ayak olmuştur. “Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi” 1897’de kurulmuş ve ilk talimatnamesi aynı yıl Dr. von Düring tarafından hazırlanmıştır. 1921 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren teşkilatın temeli köylerde seyyar doktorlar bulundurmak ve hastaları en basit usullerle tedavi etmek olmuştur.⁴⁴

Dr. von Düring’in hazırladığı ve 1910 yılına kadar yürürlükte kalan talimat, hastalıkla mücadele için toplumun tamamını esas alan basit ve etkili önlemler içerir. “*Frengi İletinin Men-i Sirayetiyle Tedavisine Mahsus Talimat*” yirmi sekiz maddeden oluşur. Talimatın bazı maddeleri Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından Mayıs 1898’de değiştirilmiş ve ilaveler yapılmıştır.⁴⁵ Son halini alan talimata ek olarak ertesi yıl Düring Paşa bölgedeki hastanelerin genel durumları ve ıslahı hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır.⁴⁶ Nisan 1899’da hazırlanan talimat ve teşkilatın diğer doktorları tarafından yazılan raporlar mütalaa edilerek karara bağlanmıştır.⁴⁷ Konuyla ilgili bir makalede teşkilatın kuruluşu, bu iradelerin kabulünü müteakip 1899 yazı olarak ifade edilmiştir.⁴⁸

Talimatın ilk dört maddesi hastanelerle ilgili olup mevcut hastanelerin ıslahı, ödeneklerinin yeterli miktara getirilmesi, frengi hastalarının yataklarının ayrılması, eczanenin düzenlenmesi ve istifade olunamayan memurların gönderilmesi; Ereğli, Bartın ve icap eden mahallerde hastane tesis edilmesi; kazalarda nöbet mahalleri yapılarak hastaların tedavi ve ilaç masraflarının parasız olarak karşılanması ve hastanelerde lüzum görülürse askeri doktorların da istihdam edilmesidir.

⁴¹ Dr V. Düring Paşa, aynı eser, s.49

⁴² Dr V. Düring Paşa, a.g.e., s.53

⁴³ Şehsuvaroğlu, Memleketimizde Frengi Tarihçesi, Yeni Asya, 22 Mart 1971. s.3.

⁴⁴ Ahmet Şerif Bey, Anadolu’da Tanin I. Cilt, s.420.

⁴⁵ BOA. İ.DH. 1366, 2 Muharrem 1316 [23 Mayıs 1898]

⁴⁶ BOA. İ.DH. 1366, tarihsiz

⁴⁷ BOA. İ.DH. 1366, 19 Zilhicce 1316 [30 Nisan 1899]

⁴⁸ Ebru Boyar, “An inconsequential Boil” or a “Terrible Disease” ? Social Perceptions of and State Responses to Syphilis in the late Ottoman Empire”, Turkish Historical Review, 2011/2, s. 107.

Talimatın 6. ve 19. maddelerine göre hastanelerde tutulacak frengi defterlerine hastalar alfabetik sırayla ve köyelerine göre kaydedilecekler ve hastaların soy, cinsiyet, mezhep ve adedinden başka hastalık derece ve sirayet mahalli kaydedilerek aylık raporlar halinde Tıbbiye Nezaretine gönderilecektir. 7., 9. ve 24. maddelere göre hastalığını gizleyen, ilaçlarını içmeyen ve hastaneden kaçanlar zorla hastanelere getirilip hapsedilerek tedavi edileceklerdir. Ayrıca düzenli olarak muayeneye gelmeyenler, hastaneye gitmeyenler, izinsiz hastaneden çıkanlar ve onlara yardım edenlere para cezası verilecektir. Böylece devlet, hastalığın yayıldığı mahaller, hasta sayısı ve hastalığın seyri hakkında bilgi toplanmış ve baştan beri uyguladığı gibi frengi hastasını hemen tecrit edip hastanede tedavi etme yöntemini uygulamaya devam ettirmiştir.⁴⁹

Bölgelerini en iyi şekilde bilen muhtar ve imamlara ilaveten görev ve sorumluluklar verilmiştir: Buna göre 11. ve 12. maddelere göre imam ve muhtarlar bölgelerindeki hastaları ve hasta olduğundan şüphelendikleri kimseleri doktorlara bildirecekler ve 12. ve 13. maddelere göre imamlar iyileştigiine dair şahadetnamesi bulunmayanlara ve hasta olduğundan şüphelendikleri kimselere nikâh kıymayacak ve derhal doktorlara haber vereceklerdir. 16. maddeye göre sorumluluklarını yerine getirmeyen imam ve muhtarlar para cezası ile cezalandırılacaklardır. Böylece şahadetnameler ile frengili bir kimsenin evlenmesi ve bu yolla eşine ve doğacak çocuklarına frengi bulaştırması engellenmiştir.

Madde-15'de talimatın icra edileceği mahallerden İstanbul'a giden veya Osmanlı Devleti'nin herhangi bir tarafına gitmek isteyen bekârlar muayene olmadan mürur tezkeresi alamayacaklar ve İstanbul ve başka yerlerden talimatın icra edildiği mahallere gidecekler de muayene edilerek frengili olduğu anlaşılanlar mahallerine geri gönderileceklerdi. Bu uygulamalarla Kastamonu vilayeti bir nev'i karantina altına alınarak hastalığın İstanbul'a ve diğer mahallere yayılması engellendiği gibi hastalığın Vilayete dışarıdan gelmeye devam etmesi de önlenmeye çalışılmıştır.

Madde-18 esnaflara yönelik olup berber, kahveci, hamamcı ve diğer esnaflar eşya ve edevatlarının temizliğine itina gösterecekler ve dükkânlarda çalışan kimseler ayda bir muayene edileceklerdir. Talimatın 20.-21.-22.ve-23. maddeleri fuhuş ve fahişelerle ilgilidir. Fahişeler buldukları mahallin belediyesi nezaretinde olacaklar; her on beş günde bir muayene edilecekler ve her birinin ad ve hastalığının yazıldığı şahadetnameleri olacaktır. Bu maddeler ile İstanbul'da frenginin ve diğer hastalıkların fuhuş yoluyla yayılmasına karşı başlatılan mücadele Kastamonu Vilayetinde de başlamıştır. Ayrıca gizli fuhşun önlenmesine çalışılmıştır.

⁴⁹ Esin Kahya, Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastahanesi, s.1293.

25. ve 27. maddeler ise şahadetnamesi olmayan doktorların frengi tedavisi yapamayacağı; yapanların doktorluktan men'edileceği; gizlice yapanlar hakkında kanuni işlem başlatılacağı ve yalnız Tıbbiye'deki cildiye ve efrenkiye hocalarından tasdikname almış olan doktorların frengi tedavisi yapabileceğiyle ilgilidir. Anlaşıldığı üzere, hastalığın cildiye ve efrenkiye alanında uzmanlaşmış olan doktorlar vasıtasıyla yapılmasına çalışılmış ancak ahalinin gizlice çalışan uzman olmayan doktorlara ve halk arasında tütsücü ve hapçı olarak bilinen kimselere gitmeleri engellenememiştir. Hastalığın devresine bağlı olarak tedavisinin en az üç yıl sürmesi ve halkın hastalığı cinsel yolla bulaştığı için "ayıp hastalık" olarak kabul etmesi hastaların, aleni bir şekilde hastaneye gitmektense hastalığı kısa sürede iyileştireceğini iddia eden "şarlatanlara"⁵⁰ yönlendirmiştir. Bu kimseler cıva mamulleri olan hap, merhem ve tütsülerle birçok kişinin zehirlenerek ölmesine sebep olmuşlardır. İnebolu Frengi Hastanesi tabibi Milaslı İsmail Hakkı frengi hakkında bilgi ve öğüt veren kitabında bu gibi ilaçlarla hastalığın asla iyileştirilemeyeceğinin, fakat hastalığın gizlenerek devam etmesine sebep olacağını üzerinde durmuştur.⁵¹

Talimatın kabulüyle birlikte yeni hastanelerin açılması ve eskilerinin ıslahı durumu ortaya çıkmıştır. Dr. von Düring vilayeti ilk taramasında bölge hastanelerini de gezerek ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Sırasıyla Kastamonu, Sinop, İnebolu, Safranbolu, Bolu ve Çankırı hastanelerini (bknz. Tablo 1) inceleyerek binalarının yapısı, hasta kapasitesi, bütçesi ve doktorlarıyla ilgili bilgi vermiş; hastanelerin yatak sayılarının ve ödeneklerinin artırılması ve bazılarının doktorlarının kendi nezdindeki doktorlarla değiştirilmesini istemiştir. Ayrıca Bartın ve Ereğli'de birer hastane tesisinin elzem olduğu üzerinde durmuştur.⁵²

1915'e gelindiğinde teşkilata bağlı on bir hastane vardı. Bunlar Kastamonu, İnebolu, Sinop, Safranbolu, Çankırı, Cide, Boyabat, Ayancık, Bolu, Bartın ve Ereğli hastaneleri idi. Genellikle Frengi ve Gureba Hastanesi adı verilen bu tip hastaneler hem frengililere hem de fakir halka hizmet vermiş ve uygulanan tedavi ve ilaçlardan ücret alınmamıştır.

Frengi ile mücadele kapsamında yeni hastanelerin açılması ve mevcut hastanelerin ıslahı devlet bütçesini kimi zaman bir hayli zorlamıştır. Arşivlerde bu konuya dair birçok belge vardır. Örneğin; 5 Mayıs 1315 tarihli Sinop redif kumandanlığından Sinop mutasarrıflığına yazılan tezkireye göre frengili olan kura efradının Sinop Frengi Hastanesi'nin hususi gelirlerinin azlığından dolayı hastaneye kabul edilemediği bu durumundan dolayı hastaneden beklenen faydaların sağlanamadığı belirtilerek hastane gelirinin artırılması istenmiştir.⁵³

⁵⁰ Celeleddin Muhtar, Frengi Tedavisi, Nevsal-i Afiyet Salname-i Tıbbi, Birinci Kitap, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, 1315, s. 172.

⁵¹ Milaslı İsmail Hakkı, Frengi İleti Hakkında Herkese lazım Olan Malumat, s.31.

⁵² BOA. İ.DH. 1366, tarihsiz

⁵³ BOA. İ.DH. 1366, 5 Mayıs 1315 [17 Mayıs 1899]

8 Zilhicce 1312 tarihli belgede ise Kastamonu Vilayetindeki frengi ve gureba hastanelerinin ödeneklerinin hükümetçe yüzde yirmi ve yüzde on sekiz oranında azaltılması ve hastane cerrahlarının görevlerine son verilmesinin istenmesi üzerine Kastamonu Vilayeti tarafında hasta sayısının artacağı öne sürülerek karşı çıkmış sonuç olarak devlet hastane ödeneklerine yüzde on sekiz zam yapmak zorunda kalmıştır.⁵⁴

Başka bir belgede Kastamonu merkez vilayet hastanesinin azaltılan ödeneğinin maaşlar çıkarılınca ancak on beş yatan hastayı tedavi etmeye yetmesinden dolayı hastaların hastaneye kabul edilemediğine dikkat çekilerek; hastalığın Taşköprü kazasına dahi yayılmış olmasından dolayı kazaya hastane inşasına, hazinesinin durumunun uygun olmadığı gibi; seyyar kollarında yetersiz kalacağı belirtilerek merkez vilayet hastanesinin ödeneğinin artırılması Kastamonu Vilayeti İdare Meclisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiş ve devlet tarafından ödenek arttırılmıştır.⁵⁵

Frengi mücadelesinin bütün vilayet genelinde köşe bucak sürdürülmesini sağlayansa teşkilatın bel kemiğini oluşturan seyyar sıhhiye heyetleridir. Hastanelere uzak olan mahaller seyyar heyetler tarafından taranmış, hastalar muayene edilip ayakta veya evlerinde tedavi edilmiş ve durumu kötü olan hastalar hastanelere sevk edilmiştir. Devlet bu heyetlerle vilayetin en ucra köşelerine değin sağlık hizmeti götürmüştür. Seyyar heyetlerin görev ve sorumlulukları 1910 Nizamnamesinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmış olup teşkilat, sancaklara göre ayrılmış dört sıhhiye kolu ve yirmi dört seyyar doktor görevlendirilmiştir. Seyyar kolların tamamı bir seyyar sıhhiye müfettişine bağlıdır.

1910 tarihli nizamname frengi mücadelesinin Düring Paşa'dan sonra nasıl işlediğini gözler önüne serer. II. Meşrutiyet'le beraber frengi mücadelesi de kaldığı yerden devam etmiştir. Nizamnamenin ilanından önce Kastamonu Vilayeti dahil olmak üzere Hüdavendigâr, Manastır, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Sivas, Yanya ve Irak sınırı; Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerinde frenginin yayılmasına ve şiddetine göre üçer dörder tabip ve bir eczacıdan oluşan sıhhiye müfettişi başkanlığında seyyar heyet-i sıhhiyeler teşkiline karar verilmiştir.⁵⁶

“Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname” 20 Cemaziyülahır 1328'de [29 Haziran 1910] Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır. Nizamname hastaneler ve seyyar heyet-i tıbbiye olmak üzere iki kısımdan ve kırk beş maddeden oluşur. 1.

⁵⁴ BOA. İ. DH. 1326, 2 Muharrem 1313 [25 Haziran 1895] ve 6 Rebiyülevvel 1313 [27 Ağustos 1895]

⁵⁵ BOA. İ. DH. 1298, 21 Rebiyülevvel 1310 [13 Ekim 1892] ve 26 Rebiyülevvel 1310 [18 Ekim 1892]

⁵⁶ BOA. İ.DH. 1482, 11 Cemaziyülahır 1328 [20 Haziran 1910]

ve 2. maddelere göre Kastamonu vilayetinde her biri 50 yataklı ve yatakların yarısı frengi hastalarına ayrılacak altı hastane inşa edilip, idari ve sıhhi işleri Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'ye bırakılacaktır. Seyyar Tıbbiye Heyeti, bir seyyar sıhhiye müfettişinin sorumluluğu altında seyyar çalışabileceklerden seçilen yirmi dört doktordan oluşturulmuştur. Doktorlar üçer kişilik gruplara ayrılarak vilayetin dört sancağına yanlarında seyyar hastane takımı ile gönderilirler. Müfettişin vazifeleri doktorları tahkik etmek, rapor ve istatistik hazırlamak ve doktorlarla beraber ahalinin anlayabileceği bir dille frengi hastalığına dair konferanslar vermektir. Müfettişin seyyar çalışma süresi altı ay, doktorlarınsa sekiz aydır. (madde 3-10) Her kol yanında yoklama ve hastalık defteri bulunduracak; hastalık defterlerine hastanın adı, şöhreti, ikametgâhı, frengi hastalığının evresi ve veraset veya sirayet olmak üzere çeşidi, tedavi görüyorsa başlangıç tarihi yazılacak ve her muayene edilen köylüye matbu bir varaka verilecektir (madde 12, 13, 16). 17.-37.-38. maddeler talimattaki gibi frengililerin evlenmesine müsaade edilmemesine yöneliktir. İmamlar ve muhtarlar varakası olmayanları seyyar tabiplere muayene ettirmekle mükellef olup, sıhhiye varakasına sahip olmayanların ve hastalığı iyileşmemiş olmasına rağmen evlenmek isteyenlerin nikâhları imamlar ve diğer din görevlileri tarafından kıyılmayacaktır; sıhhiye varakası almak isteyen kadınların sadece ağız, boyun, el ve dirsekleri muayene edilecek; fahişeler zabıta ve heyet-i sıhhiyece muayeneye tabi tutulacaklardır; tedavi olmayı reddeden kimseler mülkiye ve askeriye hastanelerine sevk edileceği gibi okul çağındaki çocuklar tek tek muayene edilecek; pazar kurulan mahallerde seyyar tabip bulundurularak hastaların tedavi ve muayeneleri buralarda icra edilecektir (madde 25, 26, 30).

Bu nizamnamede esnaflarla ilgili maddelere daha fazla yer verilmiştir. 32., 33., 34., 35. ve 36. maddelere göre esnaflar, müstahdemler ve süt nineler muayeneye tabi tutulup ve frengili olanlar işlerini bırakıp tedavi olacaklardır. Berber, kahveci ve hamamcı gibi esnafların kullanılan eşyaları kaynar su, sabun ve halis ispiroto ile temizlemekle mükellef olup seyyar doktor ve belediyelerce teftiş edileceklerdir. Dışarıdan gelen memleket ahalişi umumi ve hususi olarak muayeneye tabi tutulacak, frengili askerler tecrit edilerek hastanelerde tedavi edilecektir.(madde 39-40)⁵⁷

Bu nizamname ile vilayet genelindeki okul çağından itibaren hemen herkesin muayene edilmesi zorunlu hale getirilmiş ve hastalığın dış faktörler sebebiyle yayılmasının önüne geçilmeye ve hastalık hakkında halkın bilinçlendirilmesine çalışılmıştır.

Kastamonu Vilayetinde frengi mücadelesinin 1913-1914 yıllarındaki seyrini Ahmet Şerif Bey'in Tanin gazetesi için hazırladığı Adapazarı ve Bolu gezisi notlarından izlemek mümkündür. Bu yazılar vilayet halkının asıl

⁵⁷ Düstur, Tertib-i Sani Cilt: 2, 1330, s. 332-338.

durumunun devletin ideal ettiğinden daha farklı olduğunu göstermektedir. Ahmet Şerif Bey yazılarında hastalığın çıkış sebeplerinden başlayarak bölgede uygulanan mücadele yöntemlerine bunların başarılı olup olmadıklarına dair ayrıntılı bilgiler verir. Ahmet Şerif'e göre Profesör Düring ile başlayan mücadele onun gidişyle duraklamış ve hastalığın aynı şiddetle devam etmesine meşrutiyet idaresi bile ciddi çareler bulamamıştır⁵⁸. Yazar bu durumu “frengi, Anadolu'nun, en Türk parçasında, en temiz bir ırkı, gizli ve zehirli bir afetle, mütemadiyen tahrip edip kemiriyor”⁵⁹ sözleriyle açıklamaktadır.

Ne yazık ki halkın hastalığa ve doktorlara karşı tavrı Dr. von Düring'in gidişinden on yıl sonra da aynıdır. Hastalığın bu hale gelmesinde halkın hastalığa hiç önem vermemesinin büyük payı olduğunu söyleyen yazar, halkın hastalığa “ev gezen” gibi isimler verildiğini ve hastalığa karşı iğrenme ve nefret duygusunun meydana gelmediğine değinmiştir.⁶⁰ Halkın hastalığa karşı tavrını şu sözlerle açıklamıştır: “Asla acımayan yaralarına, hükümetin niçin bu kadar önem verdiğine şaşarlar. Kendilerinde diğer bir hastalık varsa müracaatlarında buna daha öncelik tanırırlar”⁶¹.

Bunun dışında yazar gizli fuhşun hala önlenememiş olmasından⁶² ve Düring Paşa zamanında uygulanan kızların muayene edilmesi usulünün kalkmasından şikâyet eder. Kadınların muayene edilmesi usulü 1910 Nizamnamesi ile belirli bir düzene sokulmuş (kadınların sadece ağız, boyun, el ve dirseklerinin muayene edilmesi usulü) olsa da vilayette bu usul dahi uygulanmamıştır. Yazara göre mücadeleden faydalı ve verimli sonuçlar alınmasını engelleyen sebepler halkın tedaviye karşı rağbet ve güveninin olmaması ve vilayetin sarp ve yolsuz olmasıdır.⁶³ Belgeler üzerinden açıklamalar da bulunan Ahmet Şerif Bey mücadelenin tamamen başarısız olmadığından Bartın kazasında beş sene zarfında frenginin yüzde altmış oranında hafiflediğinden ve devrelerinin durdurulduğundan bahsetmiştir⁶⁴. Gerçekten 1914 yılı, teşkilatın en başarılı olduğu yıl olup seyyar tabipler tarafından dört yüz bir bin kişi muayene edilmiş ve hastanelerde tedavi görenlerin sayısı artmıştır.⁶⁵

Devlet tarafından frengi mücadelesine dair çıkarılan son nizamname teşkilatın en başarılı devresinin ardından çıkarılarak “Kastamonu Vilayeti ve

⁵⁸ Mehmed Çetin Börekçi, Osmanlı Basınından Yakın Devir Tıp Tarihimizi İlgilendiren Bir Yazı, s. 257.

⁵⁹ Mehmed Çetin Börekçi, a.g.e., s. 255.

⁶⁰ Ahmet Şerif Bey, Anadolu'da Tanin I. Cilt, s. 416-417.

⁶¹ Ahmet Şerif Bey, Anadolu'da Tanin I. Cilt, s. 417.

⁶² Ahmet Şerif Bey, a.g.e. 415.

⁶³ Ahmet Şerif Bey, aynı eser, 421.

⁶⁴ Ahmet Şerif Bey, aynı eser, 419.

⁶⁵ İnci Hot, Ülkemizde Frengi Hastalığı ile ..., s. 39.

Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi” adıyla gurre-i Şaban 1333[14 Haziran 1915]’te resmi gazetede yayınlanmıştır.⁶⁶ On iki maddeden oluşan nizamnamenin 1331 yılında Kastamonu’da basılan nüshasında ilaveten “Kastamonu-Bolu Frengi Teşkilatına Müteallik Talimatname” adlı teşkilattaki tüm memurların vazife ve salahiyetlerini ayrıntılı bir şekilde anlatan bir bölüm eklenmiştir.⁶⁷ Nizamnamenin maddelerini özetleyecek olursak; teşkilat bir genel müfettişin sorumluluğunda iki sınıfa ayrılan on bir hastane ve 25 seyyar doktor ve 25 küçük sıhhiye memurundan oluşur. Birinci sınıf hastaneler zühreviye, dâhiliye ve cerrahiye kısımlarından oluşurken ikinci sınıf hastaneler sadece zühreviye ve dâhiliye kısımlarından oluşmaktadır. Evlenmek isteyenler sıhhat varakası ibraz etmeye mecbur olup varakası olmayanlar muayene olup varaka almadan evlenmelerine kadı tarafında izin verilmeyecek ve nikâhları imam ve din görevlileri tarafından kıyılmayacaktır.

Diğer talimat ve nizamnamelerin aksine bu nizamnamede sıhhat varakası dışında hastalığa karşı alınacak tedbirler hakkında madde olmayıp tamamı istihdam edilen memurların maaş ve vazifeleriyle ilgilidir.

Türk istiklal harbinin en sıkıntılı yıllarında bile mesela 1920 yılında hazırlanan tüzükle Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Teşkilatı Genel Müfettişliği kaldırılarak, bölgedeki hastane ve seyyar sıhhiye heyetleri buldukları sancakların sıhhiye müdürlüklerine bağlanmışlardır.⁶⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan “Frenginin Men-i Sirayet ve İntişarının Tahdidi kanunu” ile Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi 1921 yılında lağvedilmiş, Boyabat, Ayancık ve Bartın Frengi Hastaneleri dispansere diğer hastanelerde devlet hastanesi haline getirilmiştir.⁶⁹

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devletinde salgınlar halinde görülmeye başlayan frengi ile mücadele hastalığın en yoğun olduğu Kastamonu Vilayetinde Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi ile sağlanmış teşkilat diğer bölgeler için örnek teşkil etmiştir. Düring Paşa’nın Anadolu’da yaptığı taramalar ve önerdiği ilaç ve hastane modelleri hastalığın çağa uygun bir şekilde tedavi edilmesini sağlamıştır. Mücadele onbir frengi ve gureba hastanesi ile seyyar sıhhiye heyetleri vasıtasıyla vilayetin her köşesinde devam etmiştir. Doktorlar tarafından yazılan raporlar ve hazırlanan istatistikler vasıtasıyla hastalığın tedavi edilebilir olduğu anlaşılmış ve tedavi edilen kişi sayısı gün geçtikçe artmıştır. Mücadele Osmanlı Devleti’nin sağlık teşkilatlanmasını ve salgın hastalıklarla

⁶⁶ Düstur, Tertib-i sani Cilt: 7, 1336, s. 627-629.

⁶⁷ Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Sureti, Kastamonu: Kastamonu Matbaası, 1331.

⁶⁸ İnci Hot, a.g.e., s. 39.

⁶⁹ Nuran Yıldırım, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu ..., s. 1330.

mücadeleyi halkın hıfzıssıhhası için devlet hizmeti olarak gördüğünün en önemli kanıtlarından biridir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri:

İradeler: Dâhiliye: 1298; 1326;1328; 1366; 1482

İradeler: MVL. 525

İradeler: ŞD. 44; 79

BOA. MV. 11

Kitaplar

AHMET ŞERİF BEY (1999), *Anadolu'da Tanin*, I. Cilt, (hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

BEHÇET, H.(1936), *Frengi Dersleri*, İstanbul.

FRACASTOR, J. (1969), *La Syphilis (1530) Golvalıların Hastalığı Üzerine 3 Kitap*, (çev. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara Üniversitesi Basımevi.

KARPAT, K. (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul.

MİLASLI İSMAİL HAKKI (1317), *Frengi İleti Hakkında Herkese Lazım Olan Malumat*, Asır Matbaası, İstanbul.

ÖZDEMİR, H. (2010), *Salgın Hastalıklardan Ölümler, 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

YILDIRIM, N. (2010), *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Makale ve Bildiriler

AYDIN, E. (2004), “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *OTAM*, 15, 185-206.

BARLAS, U.(1993), “Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi”, *Tıp Tarihi Araştırmaları*,5,141-151.

BOYAR, E. (2011/2), “An inconsequential boil” or a “terrible disease” ? Social perceptions of and state responses to syphilis in the late Ottoman Empire, *Turkish Historical Review*, 101-124.

BÖREKÇİ, M.Ç.(1998), “Osmanlı Basınından Yakın Devir Tıp Tarihimizi İlgilendiren Bir Yazı”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 4, 255-258.

CELALEDDİN MUHTAR (1315), *Frengi Tedavisi*, *Nevsal-i Afiyet Salname-i Tıbbi, Birinci Kitap*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 172-177.

ÇALIK, R.-TEPEKAYA, M. (2006), “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 16, sf. 205-228.

V. DÜRİNG PAŞA, “Anadolu'daki Endemik Frengi Hakkında Tetkikat”, *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*, 2(1), Ağustos 1335.

GÜL, A. (2009), “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyati Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 239-270.

HOT, İ. (2004), “Ülkemizde Frengi Hastalığı ile Mücadele”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi*, 12, 36-43.

KAHYA, E. (1989), “Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu’da Frengi Hastahanesi”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981) Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1291-1296.

MARTAL, A. (2000), “İlet-i efrençiyeye (İzmir’de frengiyle mücadele)”, *Tepekule Tarih Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 88-91.

MOULİN, Anne Marie (1999), “Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı 1887-1908”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*.(ed. Paul Dumont, Francois Geogron) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 169-193.

ÖĞÜTMAN, Rükneddin (1982), “Türkiye’de Zührevi Hastalıklarla Savaş”, *Türkiye’de Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Toplantısı (26 Mayıs 1981)*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 35-43.

ÖZEKMEKÇİ, M. İnanç (2012/1), “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı 10. 83-101.

ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi N., Memleketimizde Frengi Tarihçesi, (22 Mart 1971), *Yeni Asya*.

TERZİOĞLU, Arslan (1981), “Türkiye’de görev yapmış olan Alman asıllı tıp ve deneysel bilim dallarındaki profesörlerin biyografileri”, *Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Simpozyum Bildirileri (18 ve 19 Ekim 1976)*, İstanbul, 155-158.

TERZİOĞLU, Arslan (2009), Prof. Dr. Dr. h.c. Ernst von Düring Paşa (1858-1944) ve Onun Osmanlı Devleti ile Yaptığı İki Orijinal Sözleşme”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 267,51-57.

YILDIRIM, Nuran (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt:5. İletişim Yayınları*.sf.1320-1338.

Tezler

DEMİRCİ, Tuba (2008), “Body, Disease and Late Ottoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839-1908)”, *Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*, Ankara.

HOT, İnci (2001), “Sıhhiye Mecmuası’na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)”, *İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp tarihi Ana Bilim Dalı (Doktora Tezi)*, İstanbul.

KALKAN, Halil İbrahim (2004), “Medicine and Politics in the Late Ottoman Empire (1876-1909)”, *Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.

Salname, Düstur ve Nizamnameler

Kastamonu Vilayeti Salmamesi, 17 Def’a, Kastamonu: Kastamonu Vilayet Matbaası, 1311.

Kastamonu Vilayeti Salmamesi, 18 Def’a, Kastamonu: Kastamonu Vilayet Matbaası, 1312.

Kastamonu Vilayeti Salmamesi, 19 Def’a, Kastamonu: Kastamonu Vilayet Matbaası, 1314.

Kastamonu Vilayeti Salmamesi, 20 Def’a, Kastamonu: Kastamonu Vilayet Matbaası, 1317.

Kastamonu Vilayeti Salmamesi, 21 Def’a, Kastamonu: Kastamonu Vilayet Matbaası, 1321.

Düstur, Tertib-i sani Cilt: 2, Dersaadet: Matbaa-ı Osmaniye, 1330.

Düstur, Tertib-i sani Cilt: 7, Dersaadet: Matbaa-ı Amire, 1336.

Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi Sureti, Kastamonu: Kastamonu Matbaası, 1331.